

Щодо єврейської інтелігенції, то в її середовищі відбувся розкол, але значна частина зберегла великоруську шовіністичну позицію щодо українізації. Іван Майстренко, згадуючи про свій одеський період життя, змушений був констатувати, що у 1930 році «перед у гальмуванні українізації вели не чистокровні росіяни, не чорносотенне малоросіяństwo, а саме єврейські керівні кадри КП(б)У на чолі з колишніми бундівцями».²⁴ Інший мемуарист, Сергій Єфремов, навпаки, відзначив лояльність рядових службовців-євреїв, «які найсерйозніше поставилися до українізації і справді за ці півроку понавчалися, тоді як росіяни нарікали і нарікають, але пальцем кивнути не хочуть, щоб якось вже раз раду собі з цим дати»²⁵.

Не останню роль в переорієнтації євреїв-службовців та партійних функціонерів середньої та низової ланок відігравали партійна дисципліна і традиційне намагання євреїв асимілюватися з титульною державною нацією. Характерний випадок відбувся в Кременчузі, де голова партійного осередку, в якому 50% членів-євреїв не володіли ні українською, ні російською мовами, заявив: «Що за євреїзація? Нехай вивчать всі українську мову, тому що курс партії на українізацію. Євреї, що не вміють розмовляти ні по-російськи, ні по-українському, нехай обслуговуються українською мовою».²⁶

Отже, російська інтелігенція загалом негативно сприйняла українізацію. Особливо це стосується тих, хто отримав освіту в царській Росії, - професури, спеціалістів, а також службовців. Щодо євреїв, то у значній частині службовців середньої та нижньої ланки, молодих спеціалістів, студентів, що закінчували україномовні школи, під впливом українізації відбувалася переорієнтація з російської мови і системи цінностей на українську. Але згортання українізації на початку 30-х років і проголошення війни з «українським буржуазним націоналізмом» призупинили процес формування української політичної нації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20- 30-ті роки). – К., 1991. – 96 с.; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992 – 176 с.; Комаренко Т.О., Шипович М.А. Влада і літературно-мистецька інтелігенція радянської України: 20-ті роки ХХ ст. Серія «Історичні зошити». – К., 1999 – 63 с.; 2. Політика коренізації в радянській Україні (1920 – 1930-і рр.): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. – К., 2003. – 219 с.; Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ ст.: Історіографічний нарис. – К., 2000. – 447 с. 3. Первое Всеукраинское Совещание по работе среди национальных меньшинств, 8-11 января 1927 г.: Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы. – Х., 1927. – 228 с.; 4. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років ... С. 97; 5. Будівництво Радянської України. Збірник. Вип. 1. За ленінську національну політику. Х., Б.р. – С.62; 6. Дашкевич Я. Р. Українізація: причини і наслідки // Слово і час. –1990. – №8. – С. 59; 7. Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. – Едмонтон, 1985. – С. 246; 8. Державний архів Одеської області (далі –ДАОО). – Ф.Р 39. – Оп.3. – Спр.697. – Арк.120; 9. Єфремов С. Щоденник. 1923 – 1929. – К., 1997. – С. 155; 10. ДАОО. – Ф.Р 39. – Оп.1. – Спр. 1031. – Арк.100-108; 11. Там само. – Спр. 1037. – Арк. 21; 12. Там само. – Спр. 78. – Арк.. 98; 13. Державний архів Херсонської області. – Ф.Р.- 446. – Оп.1. – Спр.28. –Арк. 23; 14. Комуніст. – 1929. – 9 квітня; 15. Українізація 1920-30-хрр.: передумови, здобутки, уроки./ Колективна монографія. – К., 2003 – С. 97; 16. Галій М. Від самовизначення до нового поневолення./ Геть маску! Національна політика на радянській Україні в світлі документів. – Львів, 1934. – С. 24; 17. ДАОО.- Ф. Р 7. – Оп.1. – Спр. 1312. – Арк. 19; 18. Там само. –Ф.Р 39. – Оп.1. –Спр.1033. –Арк..169; 19. Там само. – Спр. 1601. – Арк. 83; 20. Єфіменко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932-1938). - К., 2001. – С. 186; 21. ДАОО. – Ф.Р 39. – Оп.1. – Спр.165. – Арк.213; 22. Рубльов О.С., Чеченко Ю. А. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції. 20-50-ті роки ХХ ст. – К., 1994. – С. 34; 23. Українізація 1920-30-х рр.: передумови, здобутки, уроки. – К., 2003.–С. 92-93; 96; 24. Майстренко Іван. Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні. – Едмонтон, 1985. – С. 222; 25. Єфремов С. Щоденник.. – С.155. 26. Комуніст.-1925.- 4 квітня.

Т.П. Антонішина

УКРАЇНСЬКО-РАДЯНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИЙ ТРИКУТНИК У 20-Х РР. ХХ СТ.

Сучасна Україна як поліетнічна держава, що будує демократичне суспільство, в своїй етнополітиці повинна враховувати інтереси і тісну співпрацю всіх народів, які її населяють. Саме такий підхід може сприяти формуванню в суспільстві духу толерантності, усвідомлення приналежності представників цих етносів до української політичної нації і як наслідок, безконфліктне співжиття громадян нашої держави. Вагому роль при цьому повинна відіграти історична наука. Адже важливим елементом національної свідомості є знання історії свого народу;

історичну пам'ять розглядають як одну з головних ознак нації. Тому створення історичних праць, які об'єктивно висвітлюють минуле народу, є важливим завданням національного творення. Тим вагоміша й відповідальніша роль історичного пізнання, коли воно заглиблюється в міжнаціональні відносини.

Минувшина двох націй, української і єврейської, що проживали на одній території, прагнули, але не мали власної державності, вимагає від історика, не відмовляючись від ціннісних узгоджень, виокремлення фактів від їх ідеологічної інтерпретації. Адже українсько-єврейські взаємини представники обох народів часом розглядають надто примітивно, на рівні «або – або». Чимало істориків зосереджують свою увагу на тій, на їхню думку, шкоді, яку завдали євреї українцям, прислуговуючи польській, російській, радянській державі й маючи з того безперечну вигоду. Звідси висновок, який виправдовує антисемітизм, на противагу свідченням більшості поміркованих авторів.

З іншого боку, чимало єврейських (особливо ізраїльських та американських) істориків широко вживають слово «українці», коли йдеться про тих, хто чинив погроми, чи здійснював Голокост, чи був наглядачем у концентраційних таборах. І дуже мало згадують про тисячі українців, які стали «Праведниками народів світу», і окрім того, рідко згадують про співробітництво єврейських сіоністських партій з українськими партіями та владою. Метою сучасного фахівця з україно Judaїки є донесення широкому загалу громадськості правди про непросте, а часом й драматичне, співжиття цих народів.

В українській історіографії немає спеціальних праць, які б конкретно стосувались теми українсько-єврейських взаємин в СРСР, проте питання, пов'язані з темою життя етносів в УРСР, стали предметом вивчення дослідників. Весь історіографічний процес можна розділити на три основні етапи.

20-ті – 30-ті рр. – початковий етап. Історіографія життєдіяльності євреїв зокрема і національних меншин загалом в УСРР стала складатись з перших років встановлення та функціонування радянської влади, прийняття Конституції УРСР, нормативного визначення засад національної політики. Перші кроки щодо популяризації цієї політики, аналізу економічних процесів, особливостей становища національних меншин були зроблені безпосередніми учасниками та свідками подій, керівниками партійних та державних структур. У публікаціях А. Буценка, В. Затонського, С. Косіора, П. Постишева, М.Скрипника, Н. Челючакевича, В. Чубаря, О. Шліхтера, О. Шумського та ін., окрім апологетики політики КП в національно-державному будівництві, викладено офіційні підходи до її вироблення, показані труднощі й обґрунтовані корективи в ході реалізації схваленого курсу, висвітлено внутріпартійну боротьбу навколо питань стратегії і тактики будівництва нових суспільних та міжнаціональних відносин.¹ Значення цих праць полягає в тому, що на загальнополітичному фоні в них відбиті деякі конкретні факти з історії побутування єврейської етнічної групи в Україні.

Досліджувались ці проблеми і спеціалістами - істориками. Л.Б. Глинський у своїй порівняно невеликій праці навів важливий фактичний матеріал про установи і заклади нацменшин. Слід назвати праці А. Гитлянського, Д. Маца.² Однак їх дослідження мали чимало недоліків. Незначна увага приділялась висвітленню становища єврейської національної групи, ігнорувались особливості регіонів, крім того, праці часом мали декларативний характер, в них відчувалась ідеологічний прес.

З 1926 року слід відзначити хвилю спеціалізованих видань, найчастіше адресованих кадровим працівникам і агітаторам, котрі повинні були вести боротьбу із масовим антисемітизмом.³

У міру згортання політики коренізації зникає інтерес дослідників до проблеми національних меншин, значно скорочується кількість публікацій, змінюється їх проблематика. Останні публікації належать до періоду 1936-1937рр. і пов'язані із «схваленням» етнічними групами сталінської Конституції СРСР та УРСР. Пропагандистська кампанія навколо конституцій велась «від імені» передовиків та новаторів виробництва, стахановців заводів та ланів. При цьому замовчувалось, що Конституція вже не містила статей про можливість створення національних та адміністративно – територіальних одиниць і у такий спосіб ліквідовувалась правова основа існування національних сільрад та районів.⁴

Друга половина 30-х рр. – кінець 80-х рр. Для цього періоду характерна замовчуваність єврейської проблематики. Нечисленні монографії, статті, що вийшли друком в цей час, не могли бути об'єктивними через жорстку цензуру. Ряд аспектів, що мають відношення до історії єврейської меншини, віддзеркалені в багатотомниках з історії УРСР, Історії міст і сіл Української РСР, нарисах з історії КП України, обласних партійних організацій тощо. Оскільки переважна більшість цих праць опубліковані в 60-80-х роках, коли тема міжнаціональних відносин замовчувалась, їх значення

.....
обмежується відомостями про загальні соціально-економічні, політичні та культурні процеси, що торкалися долі всього населення України.

Третій, найбільш продуктивний, період розпочався наприкінці 80-х рр.. Тільки з розгортанням горбачовської «гласності», частковою лібералізацією суспільства почала опрацьовуватись проблематика політико – правового становища етнічних груп в умовах тоталітаризму. Пріоритетне місце в публікаціях 90-х рр., посіли питання порушення прав людини та етнічних груп, каральних акцій та масових репресій, їх трагічних наслідків як для України загалом, так і для кожної національної меншини зокрема.

Про загальний стан єврейської нацменшини в 20-х рр.. ХХ ст. сьогодні ведуть мову О.Я. Найман, Р.Я. Мирський, Я. Хонігсман, О.О. Рафальський, В.С. Орлянський, М.М. Гон, В.І. Гусев та інші.

Утвердження на початку 20-х рр.. радянської влади було зустрінуте населенням України неоднозначно. Повсюдно ще діяли загони українських повстанців, що воювали проти більшовиків, яких масово ототожнювали з єврейським населенням з усіма наслідками (погроми, вбивства мирного населення). Самі ж євреї, особливо містечкові, які найбільше постраждали від погромів, переживали важку кризу, Деякі містечка були цілком зруйновані й покинуті жителями (Київська губернія). Крах економіки містечок викликав втечу юдеїв у великі міста. У чотирьох найбільших містах України (Київ, Одеса, Харків, Дніпропетровськ) чисельність євреїв зросла більш ніж на 200 тис. чол.⁵ Городяни різних національностей покидали домівки у пошуках продуктів, тільки євреї тікали до міст, рятуючись від погромів.

Шість округів за цей час втратили від 50 до 75 відсотків єврейського населення.⁶ Протягом 1920-1921рр. з українських територій виїхали за кордон близько 200 тис. євреїв⁷, кількість біженців не стала більшою, оскільки радянський уряд вжив термінових заходів для штучного звуження емігрантського потоку.

Незважаючи на важке становище обох народів, їх співжиття на національному рівні залишалось напруженим. Стійко вкоренилось переконання української людності в тому, що всі комісари – євреї, а всі євреї – більшовики або співчувають їм. Значною мірою цьому сприяв істотний відсоток євреїв у командному складі армії(у ЧА – 4,8%, на Чорноморському флоті – 2,9%, серед комісарів – 5,9%) в той час, коли 77% особового складу військ складали українські селяни.⁸

Поширенню антисемітизму сприяв войовничий атеїзм, який був однією з основ ідеології нової влади. У 1920-х -30-х рр. активна антирелігійна політика була проведена проти всіх конфесій, але в різні періоди та чи інша релігія і її інститути ставали основним об'єктом переслідування. У першій половині 1920-х рр. радянська влада хотіла показати всьому населенню і всьому світу, що ситуація в країні стабілізувалась. Так, в директивах ЦК ВКП за 1922 р. йшлося про те, що потрібно з великою обережністю проводити заходи, що торкаються релігійних почуттів населення. У березні 1922 р. «Дер Емес» повідомила, що відділ агітації і пропаганди ЦК не буде принижувати релігійних почуттів, а буде займатись питаннями історії релігії.⁹ У 1920-х роках ця терпимість не поширювалась на православ'я, до якого влада ставилась як до одного з головних ворогів радянської влади. Тенденція до антисемітизму посилилась у зв'язку з проведенням керівництвом в 1922 р. реквізиції церковних цінностей, серед уповноважених якої була значна кількість євреїв.

Економічним і культурним життям єврейського населення в 1920-х рр. керували евсекції при комітетах КП(б)У. Їх діячі вимагали від вищого керівництва вести стосовно до іудаїзму таку ж політику, як і до християнства. Такі дії проводились, але у більш поміркованому вигляді. Реквізиції майна релігійних общин відбувались під виглядом «допомоги голодуючим Поволжя». Влада закрила багато синагог і єврейських релігійних шкіл, ніби то з тим, щоб використовувати їх будови для громадських потреб.

У 1928 р. керівництво України прийняло постанову про те, що все майно релігійних організацій «є у віданні НКВС», це стосувалось і єврейських священних книг і архівів, значна частина яких була здана в макулатуру.

Водночас евсекції вели активну боротьбу із мовою іврит. Вона була оголошена «реакційною» і «клерикальною». У всіх навчальних закладах з 1920 року запроваджувалась мова ідиш.¹⁰

Звичайно, позитивним моментом було поширення доступної єврейській меншості мови в органах державного управління, судочинства і правопорядку, створення національних камер, але основним завданням радянської влади було піднесення активності мас, підвищення авторитету партії, поширення довіри до неї з боку національних меншин і в найближчій перспективі – цілковите

розчинення в однорідній масі радянського народу. Це мало стати і кінцевим результатом політики коренізації.

У створенні національних адміністративних одиниць, декларуванні зростаючої активності їх населення партійні та державні органи вбачали один із засобів підштовхування революційних процесів у західних країнах. Про це досить відверто говорить М. Скрипник на сесії ВУЦВК у листопаді 1928р.: «Невеликий осередок будь-якого народу, визволений у боротьбі трудящих, стане осередком визволеного національного розвитку цілих народів, звідки йтиме визвольне гасло й приклад визволення робітників для цілого народу великої країни, а може, й по цілій земній кулі»¹¹.

Не менш неоднозначні заходи проводились в економічному житті країни. Для подолання глибокої економічної кризи, доповненої соціально-політичними суперечностями, на початку 20-х рр. запроваджується НЕП. У важкому становищі зустріли його й українські селяни, і єврейські кустарі. Деякі групи єврейського населення (у великих містах) змогли включитись в адміністративно-господарську структуру країни Рад. Але більшість євреїв містечок і маленьких міст вели постійну боротьбу за виживання: розгорнулася нелегальна нічна торгівля і робота кустарів вночі, великий розмах у прикордонних районах отримала контрабанда.

Багато євреїв-торгівців з недовірою сприйняли НЕП, вважаючи його маневром влади, спрямованим на вияв і подальшу конфіскацію товарів. Але вже на першому етапі НЕПу відродилась приватна торгівля, особливо у великих містах, а в деяких невеликих містечках України євреї-торгівці склали 100%.

Але вже в 1924-1926рр. з'явилися перші ознаки того, що державна й кооперативна торгівля остаточно витісняють приватну. Цьому сприяли субсидування і кредитування кооперації, економічна слабкість розореного війною населення, а головне – репресивна податкова політика і введення різних обмежень, спрямованих на знищення приватної торгівлі. На периферії податкова політика доводилась до абсурду, її проведення перетворилось в справжню біду для дрібних єврейських торговців. Наприклад, в одному із містечок Херсонського округу видано обов'язкову постанову: «Всі громадяни - кустарі і ті, хто займається роздрібною торгівлею, зобов'язані щомісячно купляти, ті в кого патент 1-го розряду, один портрет Рикова і один портрет Калініна; 2-й розряд – 2 портрети Рикова і 2 – Калініна. Норма підіймається з кожним розрядом, доходючи до вищих – по 5 портретів Рикова і Калініна.» Щомісяця виконком посилає фінагентів обходити всі кустарні промисли і торгові лавки, чи є в наявності портрети, куплені з першого жовтня, щоб одні і ті ж портрети не висіли весь час¹².

Положення торговців, кустарів, служителів культу значно ускладнювало позбавлення їх всіх виборчих і соціальних прав: цих людей не брали на роботу, не реєстрували на біржі праці, позбавляли всю родину прав на державну медичну допомогу, на отримання житла, прийом дітей до навчальних закладів. Відсоток «позбавленців» досягав подекуди 60 з усього єврейського населення.

Співвідношення позбавлених виборчого права (у відсотках):¹³

Національність	Міські/ Селищні ради		Сільські ради	
	позбавлені	активні	позбавлені	активні
Українці	16,2	46,3	6,2	88,9
Євреї	72,3	22,7	29,7	1,3

Негативний образ непмана, що створювався радянською пропагандою, став складовою частиною «класового антисемітизму» тисяч безробітних і невлаштованих українців, спрямованого проти єврея-торгівця. Отже, до середини 20-х рр. стереотип єврея більшовика як атрибут антисемітських настроїв був витіснений традиційним торгашем-євреєм, що захопив всю приватну торгівлю.

Намагаючись знизити соціальну напругу, подолати досі катастрофічне безробіття єврейської нацменшини і прихилити її на свою сторону, влада в середині 20-х років стала проводити політику залучення єврейської бідноти до виробничої, в основному землеробської праці. У січні 1928 року президія ЦВК СРСР опублікувала постанову, за якою надавались виборчі права переселенцям - євреям з декласованої бідняцької частини позбавленців, що перейдуть до землеробської праці на землях переселенського фонду¹⁴.

Навколо цієї широко розрекламованої кампанії постійно циркулювали чутки про те, що євреям виділяють кращі землі в Криму і на півдні України, які тільки посилювали заздрощі і антисемітизм в сільському середовищі.

Занепокоєне ростом антиєврейських виступів (здебільшого вони мали і антирадянське забарвлення), керівництво країни наприкінці 1926 на початку 1927 рр. розгорнуло широку

пропагандистську кампанію боротьби з антисемітизмом. У пресі почали вміщувати матеріали про переслідування євреїв на виробництві, в лікарнях і навчальних закладах, а також у відсталому селі. Оскільки «класове походження» антисемітизму не викликало в рамках офіційної ідеології жодних сумнівів, його почали приводити як обтяжливу обставину при будь-яких негативних явищах.

Отже, в 1920-х рр. національна політика влади на Україні стала інструментом радянзації населення. Реалізація практичних заходів (НЕП, політика коренізації, залучення євреїв до землеробства, діяльність Евекцій тощо), поряд із змінами в соціально-економічному та політичному житті, поглибили вже існуючі суперечності між двома народами й породили нові. Головний висновок, що випливає з аналізу міжетнічних стосунків євреїв та українців, – тогочасний антисемітизм – продукт сублімації ненависті народу до радянської влади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буценко А.И. Советское строительство и национальные меньшинства на Украине. –Харьков, 1925; Затонский В.П. Национальная проблема на Украине. –Х., 1926; Постишев П.П. В боротьбі за ленінсько – сталінську політику партії (Збірник.) –К., 1935; Скрипник М. Перебудовними шляхами. (Проблеми культурного будівництва національностей України) //Більшовик України. -1931. -№12. – С.15-35; Челюнкаевич Н.А. Национальный состав Советской Украины. Объяснительная записка к этнографической карте УССР. –Х.,1925; Чубарь В.Я. Советская Украина. –Х., 1925; Шлихтер А. Борьба с националистическим уклоном на современном этапе. –Х.,1933; 2. Мац Д. На высоком подъеме. О работе среди национальных меньшинств Украины // Революция и национальности.- 1935. -№6. –С.62; Глинский А. Национальные меньшинства на Украине. – Х.-К.,1931; Гитлянский А. Ленинская национальная полтика в действии (нацменьшинства на Украине). // Революция и национальности. -1931. -№9. –С.35-44; 3. Поляков Л. История антисемитизма. В 2-х т. –Т. 2. – М., 2001. –С.402; 4. Рафальський О.О. Національні меншини України в ХХ ст. Історіографія. Дис...д-ра іст. наук. –К., 2001. –С.168; 5. Найман О. Історія євреїв України. –К., 2003. –С.372; 6. Там само; 7. Нариси з історії та культури євреїв України. Упоряд. Л. Фінберг. –К.,2005. –С.141; 8. Бойко О.Д. Історія України. –К., 2000. –С. 380; 9. Краткая еврейская энциклопедия./ Ред. И. Орен, Н. Прат. –Т.8. – Иерусалим, 1996. –С.160; 10. Коммунистическая власть против религии Моисея. Документы 1920-1937 и 1945-1953гг. – Винница, 2005. – С.28; 11. Скрипник М. Права та стан національних меншостей на Україні. Статті й промови з національного питання. – Сучасність, 1974.- С.98; 12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. –Ф.413.- Оп.1.- Спр.249. –Арк.141; 13. Там само. – Арк.11; 14. Краткая еврейская энциклопедия. – С.162.

О.В. Косіненко

ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР «КРИВОРІЖСТАЛІ» ЯКІВ ВЕСНІК – ПРЕДСТАВНИК УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 20-30-Х РР. ХХ СТ.

Серед чинників, які сприяють становленню державності, провідне місце належить інтелектуальному забезпеченню цього процесу. Загальновідомо, що носієм такого «забезпечення» у всіх народів завжди є інтелігенція. Саме їй належить усвідомлення та обґрунтування специфічних особливостей «душі» народу, його національного характеру. Протягом багатьох століть інтелігенція України досить успішно вирішувала це завдання. Це було пов'язано, передовсім, із специфічними особливостями історичного розвитку народу України.

У дослідженні ми звернемося до досить непростого часу нашої історії, а саме 30-х років ХХ ст., коли в країні вже сформувався культ особи і набирала оберти тоталітарна система. Але і в той, досить важкий час, в країні були особистості, здатні масштабно мислити, створювати нові об'єкти, бути носіями культури. Саме такою людиною і був перший керівник «Криворіжбуду», перший директор заводу «Криворіжсталь», нині сучасного металургійного гіганта «Міттал Стілл Кривий Ріг» Яків Ілліч Веснік.

У цій статті розглянемо:

- трактування поняття «інтелігенція», якості й характеристики, притаманні інтелігенції;
- життєвий шлях Якова Ілліча Весніка як представника української інтелігенції 20-30-х років ХХ століття.

У філософському словнику поняття «інтелігенція» трактується як соціальний прошарок суспільства, конгломерат людей, професійно зайнятих розумовою (здебільшого складною, висококваліфікаційною, творчою) працею, розвитком та поширенням культури у суспільстві. Як соціальна верства суспільства, інтелігенція розкриває себе у політиці цілеспрямованою діяльністю щодо забезпечення та відстоювання своїх специфічних інтересів¹.